

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Центр заочної форми навчання

Кафедра банківської справи

Допустити до захисту
Завідувач кафедри _____
(підпис)

д.е.н., проф. Кузнєцова Л.В.
(прізвище та ініціали)

“ ____ ” _____ 20__ року

Дипломна робота

Магістр
(освітньо-кваліфікаційний рівень)

з теми
ЦІНОУТВОРЕННЯ В БАНКІВСЬКІЙ СПРАВІ

Виконала: студентка 6 курсу, групи _____
спеціальності 072 «Фінанси, банківська
справа та страхування»

Ніколаєва Катерина Миколаївна

(прізвище та ініціали)

Керівник к.е.н., доцент Жердецька Л.В.
(прізвище та ініціали)

Рецензент _____

(прізвище та ініціали)

ОДЕСА - 2017

АНОТАЦІЯ

Предметом дослідження є економічно-методичні засоби, схеми, технології, алгоритми ціноутворення в банках

Об'єктом дослідження виступає діяльність провідних банківських установ України в сфері ціноутворення

Мета дипломної роботи полягає в тому, щоб на основі розкриття сучасних банківських підходів до ціноутворення, виявити напрями вдосконалення й розробити пропозиції по підвищенню ефективності організації системи ціноутворення в банківській сфері

Завданнями роботи є: охарактеризувати розвиток теорій ціни та вартості; визначити особливості ціноутворення в банківській справі; оцінити ринкові стратегії банківських установ; проаналізувати фінансові показники цінової політики; обґрунтувати напрями збільшення банківської дохідності на основі моделювання фінансових показників цінової політики; розробити методичні засади диференційованого ціноутворення в банківській справі.

За результатами дослідження сформульовані висновки стосовно основних тенденцій сучасного ціноутворення в банківництві, розроблено напрями вдосконалення результатів цінової політики, обґрунтовано необхідність використання диференційованого ціноутворення в банках України.

Одержані результати можуть бути використані в практичній діяльності банків України для покращання їхніх фінансових результатів.

Рік виконання дипломної роботи – 2017.

Рік захисту роботи – 2018.

Ключові слова: банк, ціна, ціноутворення, процентні ставки, спред, процентні й непроцентні доходи, диференційоване ціноутворення.

Дипломна робота містить 75 сторінок, 10 таблиць, 19 рисунків, список літератури з 64-ох найменувань.

SUMMARY

The subject of the study is methodological tools, schemes, technologies and pricing algorithms in banks.

The object of research is the activity of the leading banking institutions of Ukraine in the sphere of pricing.

The purpose of the thesis is to find out directions of improvement based on the disclosure of modern banking approaches to pricing, and to develop proposals for improving the efficiency of the pricing system organization in the banking sector.

The tasks of the work are: to characterize the development of theories of price and value; to identify peculiarities of pricing in banking; assess market strategies of banking institutions; to analyze financial indicators of price policy; to substantiate directions of increase of bank profitability on the basis of modeling financial indicators of price policy; to develop methodological principles of differentiated pricing in banking.

The main results of the study. Conclusions regarding the main tendencies of modern pricing in banking have been formulated, directions for improving the results of price policy have been developed, the need for differentiated pricing in banks of Ukraine has been justified.

The obtained results can be used in practical activity of Ukrainian banks to improve their financial results.

Year of completion of the thesis - 2017.

Year of theses defend - 2018.

Key words: bank, price, pricing, interest rates, spread, interest and non-interest income, differentiated pricing.

Thesis contains 75 pages, 10 tables, 19 figures, and a list of literature from 64 titles.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РИНКОВОГО ЦІНОУТВОРЕННЯ ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ В БАНКІВСЬКІЙ СПРАВІ	11
1.1. Розвиток теорій ціни та вартості	11
1.2. Моделювання ціни та вартості в економічній теорії.....	21
1.3. Особливості ціноутворення в банківській справі.....	26
Висновки до Розділу 1	30
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА ПРОЦЕСІВ ЦІНОУТВОРЕННЯ В БАНКАХ УКРАЇНИ	32
2.1. Тенденції ціноутворення в банківській системі України	32
2.1. Аналіз беззбитковості кредитної діяльності банків	40
2.3. Оцінка стратегій ціноутворення банків України	46
Висновки до Розділу 2	53
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ПОКРАЩАННЯ ПРОЦЕСІВ ЦІНОУТВОРЕННЯ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ	55
3.1. Моделювання фінансових показників цінової політики банків України	55
3.2. Методичні засади організації нелінійного ціноутворення у банківській справі	59
Висновки до Розділу 3	69
ВИСНОВКИ.....	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	75

ВСТУП

Актуальність. Ефективність функціонування комерційних банків прямо пов'язана із політикою в області ціноутворення, яку вони проводять. За допомогою чіткого обліку власних витрат на надання різних видів банківських послуг і формування обґрунтованих цін на них, комерційні банки одержують можливість адекватно реагувати на мінливу кон'юнктуру ринку. У сучасних умовах процес керування цінами на банківські послуги набуває першорядного значення для поточної оперативної діяльності комерційного банку, а найчастіше й для стратегії його подальшого функціонування.

Розвиток процесів у сфері ціноутворення банківських послуг проходить послідовно – від обліку інфляційних процесів до використання інструментарію витратного й комерційного ціноутворення, заснованих на обліку цінності послуги й витрат банку на її здійснення.

Незважаючи на практичний досвід, придбаний українськими банками за час проведення реформ, фундамент системи ринкового конкурентного ціноутворення закладається занадто повільно, з оглядкою на методи, що діяли в умовах централізованої економіки.

Теоретичні й практичні аспекти діяльності комерційних банків у реаліях розвитку вітчизняної економіки, аналіз можливостей використання адаптованих досягнень західного досвіду й інноваційних методів ведення банківської справи, у тому числі в області розробки інструментарно-методичних засобів цінової політики, є гостро актуальними.

Оскільки в сучасних умовах як закордонні, так і вітчизняні банки прагнуть рівності сум комісійних доходів та комісійних витрат, то стає зрозумілим, що основним джерелом прибутку банківської системи мають бути процентні доходи. А тому є дуже цікавою тема ціноутворення саме на процентні продукти банків. Адже від них в основному залежатиме основний с

погляду власників показник будь якого комерційного банку – його прибутковість.

Основи класичних підходів до ціноутворення були закладені Марксом К., Маршалом А., Рикардо Д., Смітом А. Механізм сучасного ринкового ціноутворення був досліджений у працях Бінштока Ф., Дороховой М., Єсипова В., Попова Б. та багатьох інших. Проблеми банківського ціноутворення розглянуті в працях Гойденко Ю.В., Липсица І., Роуза П., Соломіна С.К. та ін. Питання рентабельності й прибутковості банківських продуктів і клієнтських груп вивчалися Гавриловою Н, Зайцевою Н., Вільховою Р., Перехожевим В., Помориной М., Проскуріним А., Романовим В. Крім того, автором використані праці вітчизняних і закордонних учених, що займаються загальними проблемами банківської справи. Серед них Бикова Н., Дериг Х.-У., Жуков А., Колесников В., Коробів Ю., Лаврушин О., Масленченков Ю., Рубін Ю., Солдаткин В., Усоскин В., Уткін Є., Черняев З, Шевцова О.

При всій цінності проведених досліджень, ряд теоретичних і методологічних аспектів проблеми банківського ціноутворення залишаються недостатньо розробленими. Вироблення цілісної концепції формування цін у банківській сфері не завершена.

Актуальність проблеми й недостатній ступінь дослідження методологічних основ і особливостей банківського ціноутворення обумовили вибір теми дослідження. Крім того, вибір теми дослідження обумовлений інтересом до причин збитковості більшості вітчизняних банків протягом останнього року. Також є цікавою цінова політика банків у кризовий для банківського сектору період та їх реакція на зміни в сучасній економіці.

Невирішеною є проблема, що пов'язана із неможливістю більшості вітчизняних банків управляти доходністю свого кредитного портфелю в залежності від динаміки ринку капіталів, а також проблема визначення необхідного рівня цін на процентні продукти, що здатні забезпечити беззбиткову діяльність банку.

Мета дипломної роботи полягає в тому, щоб на основі розкриття сучасних банківських підходів до ціноутворення, виявити напрями вдосконалення й розробити пропозиції по підвищенню ефективності організації системи ціноутворення в банківській сфері.

Для реалізації цієї мети, згідно з логікою дослідження, необхідне вирішення наступних завдань:

- охарактеризувати розвиток теорій ціни та вартості;
- визначити особливості ціноутворення в банківській справі;
- оцінити ринкові стратегії банківських установ;
- проаналізувати фінансові показники цінової політики;
- порівняти тактичні інструменти досліджуваних банків;
- обґрунтувати напрями збільшення банківської дохідності на основі моделювання фінансових показників цінової політики;
- розробити методичні засади диференційованого ціноутворення в банківській справі.

Об'єктом дослідження виступає діяльність провідних банківських установ України в сфері ціноутворення.

Предметом дослідження є економічно-методичні засоби, схеми, технології, алгоритми ціноутворення в банках.

Інформаційна база дослідження. Інформаційною базою дослідження стали наукові публікації та монографічні видання вітчизняних і закордонних учених, нормативно-законодавчі акти України та інших країн, матеріали наукових конференцій і досліджень, звіти та аналітичні матеріали відповідних державних органів, агентств, дані звітності банківських установ, офіційних статистичних збірників.

Теоретико-методологічну базу дипломної роботи становлять теоретичні розробки вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі економіки, фінансів і банківської справи.

Інструментарно-методичним апаратом дослідження з'явилися діалектичний, історико-логічний і аналітичний методи. При виконанні роботи автором також використовувалися методи системно-функціонального й

порівняльного аналізу, графічної інтерпретації, економіко-статистичних угруповань.

Наукова новизна одержаних результатів. Набули подальшого розвитку науково-методичні засади оцінки цінових стратегій банків України на основі порівняння дохідності від надання позичок та послуг некредитного характеру.

Практична цінність отриманих результатів полягає в тому, що результати оцінки цінових стратегій банків дозволяють обґрунтувати шляхи покращання фінансових результатів.

Особистий внесок здобувача. Магістерська дипломна робота є самостійно виконаним дослідженням. Усі розробки та пропозиції, що містяться в роботі, належать особисто автору.

ВИСНОВКИ

В економічній теорії визначення ціни довгий час базувалося на пошуку еквіваленту вартості – витрати уречевленої праці, витрати виробництва, корисність та гранична корисність речі. Але розробка теорії рівноваги дала змогу визначити ціну як ринкову категорію, що дозволяє враховувати максимальну кількість факторів у залежності від особливостей ринку. Разом з тим, розгляд теорій вартості не як взаємовиключаючих, а як взаємодоповнюючих спричиняє існування різновидів методів ціноутворення, кожен з яких базується на тій чи іншій концепції і використовується в залежності від особливостей ринку та поставлених цілей. Тому для обґрунтування розміру ціни першочерговим буде визначення особливостей ринку, де встановлюватиметься ціна.

Моделі рівноваги достатньо багато чисельні, у них по-різному формулюються стан рівноваги та обмеження (умови), коло питань таких моделей, як правило, ширше, ніж формування цін. Питання визначення сутності та розміру ціни вже не полягає у пошуку еквіваленту для обміну, а є результатом встановлення ринкової рівноваги. Усе це зумовило виникнення маркетингу та безпосередньо ціноутворення. Економічні категорії ціна та вартість у межах маркетингового підходу розглядаються функціонально. Вартість оцінюється як вираження витрат виробництва і на ринку представлена як пропозиція; а ціна представлена на ринку попитом і встановлюється у процесі ринкового торгу. Оскільки механізм торгу – не єдиний підхід до ціноутворення, що й обумовлює існування різних методів ціноутворення. Основною відмінністю маркетингового підходу від класичного є те, що фактична ціна не встановлюється в результаті раціональної калькуляції (предметом таких підрахунків є собівартість), а базується на пошуку оптимальної рівноважної ринкової величини. Такий

пошук пов'язується з аналізом неповної ринкової інформації, конкурентної середі, чинників ризику та інших ринкових елементів.

Особливості ціноутворення в банківській сфері обумовлені специфічними рисами банківського продукту: банківський продукт є абстрактним, не має матеріальної субстанції; продаж банківського продукту та надання послуг пов'язані з використанням грошей в різноманітних формах та якостях; абстрактні банківські продукти набувають зримі межі через договірні відносини; купівля-продаж більшості банківських продуктів та послуг характерна поширеність у часі; як правило, ціни в банках встановлюються не в абсолютних величинах, а в відсотках; використовуються різноманітні підходи до визначення ціни; умовність в кількісному визначенні ціни, та ін.

Підсумовуючи тенденції ціноутворення банківської системи, варто зауважити наступне:

- активна кредитна політика та невірна оцінка ризиків привели до зменшення ставок як за активними, так і за пасивними операціями в період 2007-2008 рр., рівень спреду залишається порівняно високим, оскільки рівень ризиків в Україні вище, ніж у світі;

- відносна стабілізація та зменшення ставок у 2011 році відповідає світовим тенденціям поліпшення окремих економічних показників із подальшим розгортанням кризових явищ (суверенні дефолти низки держав);

- так звана «друга хвиля» кризових явищ та зовнішні політичні шоки призвели до зростання ризиків й банківських ставок протягом періоду 2012-2015рр.;

- в 2017 році спостерігається зменшення ставок залучення й розміщення зі збереженням високого процентного спреду, та в цілому зменшення ставок не можна вважати сталою тенденцією.

За результатами аналізу безбитковості встановлено, що найгірші показники характеризували цінову політику банків на початок 2014 р. та 2016 р.: у цей період для більшості банків точки безбитковості перевищували фактично отримувані процентні ставки за позичками (в окремих випадках –

суттєво), тобто діяльність банків у цей період була збитковою. Станом на 01.01.2012 р. та 01.10.2017 р. ситуація виглядає краще – рівень точок беззбитковості та фактичних ставок значно нижчий, а перевищення ставок беззбитковості над фактичними є значно меншим та трапляється в меншій кількості випадків.

Порівнюючи результати реалізації цінових стратегій банками України станом на 01.01.2012 р. та 01.10.2017 р., необхідно відмітити наступне:

- дохідність кредитної діяльності знизилася, що повзано передусім із кредитним ризиком та зниженням рівня надходжень за позичками;
- дохідність від надання банківських послуг підвищилася та збільшилася кількість банків стратегію яких можна визначити як найбільш диверсифіковану (банки пристосовуються до сучасних умов підвищеного кредитного ризику та диверсифікують джерела отримання доходів).

Банкам важливо правильно вибрати і проводити цінову політику, гнучко змінюючи ціни в рамках обраної стратегії залежно від стану фінансового ринку, інтенсивності конкуренції в тому чи іншому її сегменті, рівня інфляції, попиту і пропозиції клієнтів.

У роботі визначено, що найбільш точно залежність між рівнем дохідності та визначеними чинниками демонструє логарифмічна функція. Вказане вище означає поступове зростання дохідності з певним насиченням: темпи росту дохідності кредитної діяльності не можуть досягати безкінечно великого рівня U відносно стабільних умовах розвитку вітчизняної економіки банкам варто особливу увагу звернути на управління вартістю ресурсів та непроцентними витратами за умови проведення оптимальної кредитної політики. Серед перелічених чинників ризикованості та дохідності кредитної діяльності банківських установ варто відзначити загально адміністративні витрати, у т.ч. витрати на персонал, оскільки саме вони здійснюють визначальний вплив на дохідність кредитної діяльності – найбільші ставки за позичками пропонують банки з найбільшими витратами на персонал відносно стабільних умовах інвестиційні операції не впливають на показники якості

кредитної діяльності банків. Проте за умови негативного впливу світової фінансової кризи банки, які вчасно інвестували кошти в цінні папери (переважно державні), змогли збільшити рівень своєї дохідності та знизити рівень кредитного ризику за рахунок диверсифікації дохідних активів (за станом на 01.01.2010 р.). Проте протягом року інвестиційні операції знову перестають здійснювати вплив на показник банківської дохідності.

Отже, банкам у сучасних умовах з метою збереження дохідності своїх активів варто дотримуватися таких принципів цінової політики:

- з метою підтримання конкурентоспроможних ставок за позичками оптимізувати процеси управління вартістю залучення ресурсів;
- оптимізувати процеси управління загально адміністративними витратами з метою скорочення повної вартості ресурсів;
- забезпечити якісне зростання кредитного портфеля, оскільки саме кредитна діяльність є основним джерелом високої дохідності;
- розвивати надання банківських послуг, тому що на відміну від попередніх періодів цей напрям діяльності позитивно впливає на дохідність.

У дослідженні доведено, що збільшити дохідність від надання банківських послуг дозволяє використання нелінійного (диференційованого) ціноутворення.

Вирішення проблеми збільшення доходу за банківськими послугами полягає у встановленні двох або декількох цін і для спонукання клієнтів, що сприймають високу цінність платити більше, зберігши низьку ціну для інших клієнтів. З практичної точки зору банк може обґрунтувати диференціювання ціни на дану послугу пропонуючи клієнтам різні види карт – від простих дебетних карт до карт преміального класу. При цьому прямі витрати банку по випуску і обслуговуванню різних видів карт практично рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

-
- ¹1. Економічний словник-довідник: За ред. С.В. Мочерного – К.: Феміна, 1995 г. – 368 с.
 - 2 Большой экономический словарь: под редакцией Азраиляна А.Н. – М.: Институт новой экономики, 1997 г. – 864 с.
 - 3 Словарь аудитора и бухгалтера / Л.Ш. Лозовский и др.-М., 2003.-Стр. 309
 - 4 Котлер Ф. и др. Основы маркетинга: Пер. с англ. 2-е европ. изд. М.; СПб; К.: Издательский дом «Вильямс», 1999 г. – 745 с
 - 5 Райзберг Б. А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Б.Е. Современный экономический словарь. М.: ИНФРА-М, 1997 г.- 865 с.
 - 6 Бизнес: Оксфордский толковый словарь: Англо-русский. – М.: Издательство «Прогресс-Академия». Издательство РГГУ. 1995 г. – 880 с.
 - 7 Кифорак В. Ф. Критика буржуазных и ревизионистских фальсификаций марсистско-ленинистской теории стоимости. – К.: Наукова думка, 1987. – 144 с.
 - 8 Казанцев С. В. Теоретические модели цен (критический анализ буржуазных концепций). – Новосибирск: Наука, 1987. – С. 92-101.
 - 9 Основы економічної теорії. Навчальний посібник. Колектив авторів. За редакцією Покритан на А.К. та Збарського М.І. – Одеса: АТЗТ ІРЕНТТ, 1999. – 497 с.
 - 10 Основы економічної теорії. Навчальний посібник. Колектив авторів. За редакцією Покритан на А.К. та Збарського М.І. – Одеса: АТЗТ ІРЕНТТ. – 1999 р. – 497 с.
 - 11 Гойденко Ю., Рожков Ю. Теоретические основы ценообразования в банковской деятельности. //Финансовый бизнес, 2002 г. - №2 (март, апрель) – с. 52-54.

12 Русанова О.М. Индивидуальный подход к ценообразованию на банковский продукт. // Банковская деятельность: услуги. – 2000 г.–№4 – С.38-44

13 Маркетинг: бакалаврський курс: Навч.пос. за ред. д.е.н., проф. С.М. Ілляшенка, - Суми: ВДТ “університетська книга”. – 2004 г. – 976 с.

14 Котлер Ф. и др. Основы маркетинга: Пер. с англ. 2-е европ. изд. М.; СПб; К.: Издательский дом «Вильямс». – 1999 г. – 745 с.

39. Жердецька Л. В. Вплив ринкової концентрації на процеси ціноутворення у банківському секторі України / Лілія Жердецька // Економічний простір: зб. наук. праць. – №20/1. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2008. – С. 122-130

40. Кенжалиев А. Дж. Семинар „Банковский менеджмент, ориентированный на доход” Ч1.: Метод рыночной процентной ставки и контроллинг рентабельности (на основе книг Х. Ширенбека) – 140 с.

41. Буруч Ю. Размышления о применении трансфертных цен // Аналитический банковский журнал / Юдит Буруч. – 07(158). – июль 2008. – С. 64-71.

42. E. Uskes. Funds Transfer Pricing in Banking: The Cashflow and Capital Congruent Market Opportunity in the Marktzinsmethode / Esther Uskes // Research Memorandum 1995-14. – April 1995. – 18 p.

43. Панова Р. П. Анализ финансового состояния коммерческого банка / Р. П. Панова. — М.: Финансы и статистика, 1996. – 345 с.

44. Грядовая О.В. Об определении внутренней стоимости банковских операций / О. Грядовая // Деньги и кредит, 1997 г. - №11 – с.55-60.

45. Буевич С. Ю. Анализ финансовых результатов банковской деятельности: уч. пособие / Станислав Буевич, Олег Королёв. – М.: КНОРУС, 2004. – 160 с.

-
46. Косова Т. Д. Аналіз банківської діяльності: навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.] / Тетяна Косова. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 486 с.
47. Кулаков А. Е. Управление активами и пассивами банка: практ. пособие / А. Е. Кулаков. – М. Издательская группа БДЦ-пресс, 2004. – 256 с.
48. Щербакова Г. Н. Анализ и оценка банковской деятельности (на основе отчётности, составленной по российским и международным стандартам) / Галина Щербакова. – М.: Вершина, 2006. – 464 с.
49. Гладких Д. Ціноутворюючі фактори ринку кредитних ресурсів / Дмитро Гладких // Вісник НБУ. – 1999. – № 2. – С. 35-38.
50. Процентні ставки рефінансування банків НБУ в 1992-2001 роках. Процентні ставки за наданими кредитами та залученими депозитами // Бюлетень НБУ. – 2007. – №6. – С. 87-88.
51. Гладких Д. Залучені кошти комерційних банків: структура та динаміка зростання / Дмитро Гладких // Вісник НБУ. – 1999. – № 1. – С. 49-51.
52. Інформаційний сайт банківської статистики [Електронний ресурс]. Режим доступу:
53. // <http://www.uabanker.net>
54. Окремі дані про банки України. // Бюлетень НБУ. – 2007. – №6. – С. 179.
55. Щомісячне аналітично-статистичне видання Національного банку України // Бюлетень Національного банку України № 6 (171). – 2007. – С. 80-164.
56. Чайка О. Шляхи зниженні відсоткових ставок за банківськими кредитами в Україні / О. Чайка // Вісник НБУ. – 1999. – № 8. – С. 24 - 30.
57. Савлук М. Загострення проблеми фінансування бюджетного дефіциту в 1999 році / М. Савлук // Вісник НБУ. – 1999. – № 5. – С. 9 - 11.
58. Гладких Д. Цінова структура банківських послуг та кредитних ресурсів в Україні / Дмитро Гладких // Вісник НБУ. – 1999. – № 3. – С. 50 - 51.
59. Гладких Д. Банківські доходи, витрати і ціна послуг у 1998-1999 роках / Д. Гладких // Вісник НБУ. – 1999. – № 3. – С. 18 - 19.

-
60. С. Соколовський Методика оцінки основних фінансових операцій комерційного банку за допомогою системи трансфертного ціноутворення / С. соколовський // Вісник НБУ. – 2000. – № 8. – С. 31 - 33.
61. Шлапак О. Основні тенденції і проблеми в діяльності банків України / О. Шлапак, В. Пушкарьов , Г. Карчева // Вісник НБУ. – 2003. – № 6. – С. 2 - 5.
62. Максимова А.В. Ціноутворення на банківський продукт, відсотковий фактор//Фондовий ринок, 2001 г. - №26 – с.8-11.
63. Соколовський С. Методика оцінки фінансових операцій банку за допомогою системи трансфертного ціноутворення. //Вісник НБУ. – 2000р. - №8. – С.31-33
64. Дзюблюк О. Проблеми забезпечення ефективного функціонування банківської системи в перехідній економіці// Вісник НБУ. – 2005. – № 3. – С. 30-35.